

ԴԱՆԻԷԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՖԸՆՏԸԳԵԱՆ
Միաբան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի

**«ՓԱԿ» ԿԱՍ «ԳՈՅ» ՊԱՏԱՐԱԳ.
ՄԵԾ ՊԱՅՈՑ ՓԱԿ ՎԱՐԱԳՈՅՐԻ ԶԱՐՑԸ
ՅԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ**

Ա. ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Հայ Եկեղեցու ծիսական ամենանշանակալի եւ արտառոց սովորոյթներինց է Մեծ պահքի վեհաշուք շրջանում խորանը արեւելեան մասին՝ դասի կամ երգչախմբի հատուածից փակ վարագոյրով բաժանելը¹: Մեծ պահքի ընթացքում «Փակ Պատարագի» ժամանակ, պատարագիչն ու դպիրները սքօղում են հաւատացեալներինց: Թէեւ, սա Եկեղեցու կայուն աւանդոյթներից է, այնուամենայնիւ, յարուցում է մի շարք պատմական, գործնական, հովուական եւ մեկնաբանական խնդիրներ, եւ որպէս այդպիսին անշան է պատմագրական հէնքը:

Բ. ՎԱՐԱԳՈՅՐԻ ՓԱԿՈՒՄԸ

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Սիմէոն Ա. Երեւանցու (1763–1780) «Տօնացոյց»-ը ներառում է մօտ մէկ էջանոց հետեւեալ սեղմ մեկնութիւնը Մեծ Պահքին նախորդող շաբաթ օրուայ վերաբերեալ, որ համաձայն հայ եկեղեցական օրացոյցի՝ Կոստանդնուպօլսի ժողովի 150 հայրերի յիշատակութեան օրն է²:

¹ Խորանի վարագոյրները սոսկ հայերին չեն բնորոշ: Սուրբ Պատարագի մի պահի վարագոյրով խորանը հաւատացեալներից ծածկելը եղել է եւ կամ գոյութիւն ունի ցայսօր, բոլոր արեւելքի քրիստոնէական եկեղեցիների ծիսակարգերում՝ բացառութեամբ բիւզանդանի: Ողջ Քրիստոնէայ Արեւելքում՝ այդ թւում՝ Հայաստանում խորանի եւ սրբարանի վարագոյրների կիրառութեան վերաբերեալ համապարփակ պատմական քննութեան եւ ամբողջական մատենագիտութեան համար տէս ՄԱՅՔԼ ԴԱՆԻԷԼ ՖԸՆՏԸԳԵԱՆ, Hanging by a Thread: The Closed Curtain During Great Lent in the Armenian Church, «Էջմիածին», 2016, ԺԲ., էջ 18–53:

² Ժամակարգութիւն Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյ, յորում պարունակին Սաղմոս Դաւթի, Ժամագիրք Ատենի եւ Տօնացոյց, Զ. տպագրութիւն (1915 թ. Դ. տպագրութեան նմանատպութիւն) (Վաղարշապատ, Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի Տպարան, 1999), էջ 462, այսուհետ՝ Տօնացոյց: Ինչպէս պիտի տեսնենք մեր առաջիկայ հետազօտութեան ընթացքին, Մեծ Պահոց շրջանի համար Տօնացոյց-ի ոչ բոլոր հրատարակութիւններն են որեւէ կարգադրու-

«Եւ քարշեալ զվարագոյրն՝ ծածկեսցեն զսեղանսն»³, յօրինակ արտաքսմանն Ադամայ ի դրախտէն, եւ ոչ համբուրեսցեն այսուհետեւ զԱւետարանն. նաեւ ոչ բարձրացուցեն ի Հաւատամքին եւ ի Կեցո՛ւին ի տես ժողովրդեանն. զկոյս զուարթն եւս թիւ ասասցեն ի տեղի մաղթանքին մինչեւ ի Ծաղկազարդն:

...

Վարագոյրը քաշելով՝ ծածկում են սեղանները, Ադամի՝ դրախտից արտաքսման օրինակով, եւ այսուհետեւ այլեւ չեն համբուրում Աւետարանը. նաեւ «Հաւատամք»-ի եւ «Կեցո՛ւ»-ի ժամանակ, ժողովրդին ցոյց տալու համար չեն բարձրացնում. «կոյս զուարթ» երգը եւս չեն երգում մաղթանքի տեղում մինչեւ Ծաղկազարդ»:

Ըստ Տօնացոյցի, վարագոյրը Մեծ պահքին նախորդող շաբաթ օրուանից պէտք է փակուի եւ այդպէս մնայ «մինչեւ Ծաղկազարդ»: Սակայն «Տօնացոյց»-ի հրահանգների ոչ միանշանակ ձեւակերպումներով պայմանաւորուած Հայոց թեմերում ու եկեղեցիներում, կարելի է ականատես լինել տարբեր սովորոյթներին:

Համաձայն վերոյիշեալ հրահանգի, վարագոյրը փակոււմ է շաբաթ երեկոյի ժամերգութեան վերջաւորութեան՝ մինչեւ Մեծ պահքի աւարտը: Բնականաբար, այն փակ է նաեւ յաջորդ օրը՝ Բուն Բարեկենդանին, որ ըստ «Տօնացոյց»-ի հաշուարկման Մեծ պահոց առաջին կիրակին է⁴: Ընդս-

թիւն ներառում վարագոյրի փակման կամ բացման վերաբերեալ: Այդպիսի կարգադրութիւն ներառող առաջին հրատարակութիւնը Տօնացոյց յաւուր պատշաճին-ն է (Վոստանդնուպոլիս, 1725), էջ 53: Գրաբարից արդի արեւելահայերէն բոլոր թարգմանութիւնները կատարել է Յովհաննէս Սարկաւազ էփինեանը:

³ Բառը գործածուած է յոգնակի թուով, ինչը վկայում է, որ տուեալ կարգադրութեան ձեւաւորման ժամանակ սովորական հայ եկեղեցին ունեցել է մի քանի սուրբ սեղաններ: Այնուամենայնիւ, մի քանի սեղաններ լայն տարածում են ստանում երկրորդ հազարամեակի սկզբից՝ միայն վանական եկեղեցիներում՝ հանգուցեալների յիշատակին մատուցուող պատարագների թուի կտրուկ աճի հետեւանքով: Փաստօրէն, որոշ վանական եկեղեցիներում օրական պէտք է մատուցուէր մի քանի պատարագ՝ երբեմն միաժամանակ, տարբեր խորանների վրայ: Տէն ՄԱՅՔԼ ԴԱՆԻԷ ԶԸՆՏԸԳԵԱՆ, The Function of the Gawit' in Medieval Armenian Monasteries», ΛΟΓΙΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ: Proceedings of the Eighth International Congress of the Society of Oriental Liturgy, Սալօնիկ, Յունաստան, 13–18 յունիսի 2022 թ., Studies in Eastern Christian Liturgies, Խմբ. Քրիստոսոս ՆԱՍԻՍ, Արսէնոս ՄԻԽԱՅԷԼ, ԴԱՆԻԷ ԳԱԱԶԱ (Միւնսթէր. Aschendorff, 2025), էջ 468–494, այստեղ՝ 491–492:

⁴ Ի նկատի առնելով, որ Տօնացոյց-ը յաջորդող կիրակին յտակ նշում է որպէս «երկրորդ կիրակէ Մեծի պահոց» (Տօնացոյց, 463): Այս հաշուարկն սկիզբ է առնում Հայոց ճաշոցի երկրորդ սերնդից (ութերորդ դարից յետոյ), որոնցում առաջին անգամ Նրուսաղէմեան ճաշոցը յարմարեցուեց տեղական աւանդոյթին. տէն ՇԱՌՈՒ ՌԷՆՈՒ, Le lectionnaire de Jérusalem en Arménie: Le Čašoc' II. Édition synoptique des plus anciens témoins, PO 48/2 (Թուրնհուտ, Բեկրիա. Բրեպոլիս, 1999), էջ 123–125, 160–182, այսուհետեւ՝ Ռընու, Le Čašoc' II:

մին տօնացոյցեան գրառմամբ՝ «ըստ օրինակի արտաքսմանն Ադամայ ի դրախտէն» վարագոյրը փակելն ուղղակի հակասում է տօնական ոգուն ու էութեանը Բարեկենդանի, որի իմաստն ընկալելի է ըստ ինքեան. եզրոյթը յօդուում է «բարի» եւ «կենդանի» արմատներից⁵: Դեռեւս միջնադարեան աւանդոյթներում քրիստոնէական համայնքները նախքան Մեծ Պահքը կազմակերպում էին ժողովրդական հանդէսներ ու տօնախմբութիւններ: Այդօրինակ խրախճանքները իւրօրինակ համաժողովրդական անցում էին առօրեայ եռուզեռից դէպի պահոց խստամբեր ժուժկալուծիւն: Նման խրախճանքները նպատակ ունէին նաեւ պահքի նախօրէին ձերբազատուել ոչ պահոց սնունդից: Հայ իրականութեան մէջ եւս Բուն Բարեկենդանն ընկալուել է որպէս ուրախական օր: Հայ եկեղեցական բազմաթիւ համայնքներ՝ յատկապէս բուն Հայաստանում, տօնակատարութեան նախօրէին վարագոյրն փակելով յիրաւի անշեղօրէն հետեւում են Տօնացոյցում գրուած կարգին: Այդուհանդերձ, վարագոյրի փակմամբ արտայայտուած ապաշխարող ոգու եւ Բուն Բարեկենդանի տօնական բնոյթի համատեղման հանգամանքը շարունակում է երկընտրանք մնալ թէ՛ հոգեւորականութեան, թէ՛ ուսուցիչների եւ թէ՛ հաւատացեալների համար: Սրա հետ մէկտեղ հայկական սփիւռքի շատ համայնքային եկեղեցիներ, այնուամենայնիւ, կանոնաւոր կերպով չեն կատարում շաբաթ երեկոյեան ժամերգութիւնը, ուստի վարագոյրը բաց է մնում մինչեւ Բուն Բարեկենդանի կիրակնօրեայ Պատարագի աւարտը: Շատ ծխատէր քահանաներ, ըստ սովորութեան Սուրբ Հաղորդութիւնից յետոյ փակում են խորանի վարագոյրը, բայց այն փակ են թողնում նաեւ Պատարագի արձակման ժամանակ, երբ որպէս կանոն այն պէտք է կրկին բացուեր⁶: Այս լուծումն

⁵ Հրաչեայ Աճառեանը, բառը համեմատելով Ռամադանի պահեցողութեան մեկնարկին նախորդող օրը խորհրդանշող՝ պարսկերէն *pērgantan / barqandān* կազմութեան հետ, եզրափակում է. «պարսկերէն բառը փոխառեալ է հայերէնից». տե՛ս Հր. Աճառեան, Հայերէն արմատական բառարան, Երեւան, 1971, հտ. Ա., էջ 422, հմմտ. նաեւ ՇԱՌԼ ՌԵՆՈՒ, «Un programme de conversion: la liturgie du 1er dimanche de carême dans le rite arménien», Liturgie, conversion et vie monastique, Conférences Saint-Serge, XXXVe Semaine d'Études Liturgiques (Bibliotheca "Ephemerides Liturgicae" Սուրբսիդիա 40, Հոտմ, 1988), 283, ծան. 2:

⁶ Տե՛ս Divine Liturgy of the Armenian Apostolic Orthodox Church with Variables, Complete Rubrics and Commentary (Հայ Առաքելական Սուրբ եկեղեցու Սուրբ Պատարագը՝ փոփոխութիւնները, ամբողջական խորագրերն ու մեկնութիւնը), թարգմ.՝ ՏԻՐԱՆ ԱՐՔ. ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ, վերանայուած հինգերորդ հրատ. (Լօնդօն. Սուրբ Սարգիս եկեղեցի, 1984), էջեր 104–105. այսուհետեւ՝ ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ, Divine Liturgy:

առաւել հարազատ է Բուն Բարեկենդանի ոգուն⁷, սակայն հակասում է Տօնացոյցի հրահանգին⁸:

Աւելի մտահոգիչ է մէկ այլ հակասութիւն: Մէկ այլ ծիսական մատեան՝ Օրացոյցը Բուն Բարեկենդանը համարում է Մեծ Պահքի առաջին կիրակի⁹: Իսկ յաջորդ օրը՝ երկուշաբթին, ըստ Օրացոյցի, համարում է՝ «Ա. օր Մեծի պահոց»¹⁰: Նոյնն է նաև Շարականոցի պարագան¹¹: Ուստի իրականում ե՞րբ է սկսւում Մեծ Պահքը Հայ Եկեղեցում. Բուն Բարեկենդանի կիրակի՞ օրը, թէ՛ յաջորդող երկուշաբթի: Ծիսական մատեաններում առկայ հակասական տեղեկութիւնների պատճառով այս հարցի պատասխանը յստակ չէ:

Առկայ անհամապատասխանութիւնն աղերսւում է փակ վարագոյրի խորհրդաբանութեանը, ինչպէս նշուած է Տօնացոյցում: Զարմանալիօրէն ո՛չ շաբաթ

⁷ Թէև, ոչ այդքան ճշմարիտ, քանի որ բարեկենդանի հանդիսութիւնները կարող էին մեկնարկել միայն Պատարագի աւարտից յետոյ:

⁸ Իրնուն փորձում է լուսաբանել առաջարկելով, որ Բուն Բարեկենդանը ոչ թէ մէկօրեայ, այլ երկշաբաթեայ ընթացք է, որ սկսւում է Մեծ Պահքին նախորդող հնգօրեայ՝ «Առաջաւորաց պահքից» յետոյ: Այսպիսով, Բուն Բարեկենդանն այդ երկշաբաթեայ տօնական շրջանի պսակն է: Տես ՌԷՆՈՒ, «Un programme de conversion», էջ 283: Որոշ հայկական ձեռագիր ձաշոցներ Բուն Բարեկենդանին նախորդող շաբաթ օրը նշում են իբրև «Բուն բարեկենդանին շաբաթ արն»: Տես ՌԷՆՈՒ, Le Čašoc' II: Օրմանեանը նոյնպէս նշում է, որ Բուն Բարեկենդանը համանուն շաբաթի վերջին օրն է. «Այժմ սովորութիւն է, եւ սովորութիւնն ալ նոր չէ, որ ոչ թէ միայն Բուն Բարեկենդանին կիրակին, այլ եւ բովանդակ անոր նախընթաց եօթնեակն ամբողջովին բարեկենդան կը նկատուի, եւ բարեկենդանի շաբաթ կը կոչուի»: ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ծիսական բառարան (Անթիլիաս. Կաթողիկոսութիւն Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1979), էջ 20: Բարեկենդանի շրջանի ընդլայնուած լինելու վերաբերեալ այս տեսութիւնները հերքւում են Տօնացոյցում կամ ծիսական այլ գրքերում առ այդ ցանկացած յիշատակութիւնների բացակայութեան հանգամանքով: Աւելին, Բուն Բարեկենդանին նախորդող երկու շորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրերը՝ համաձայն իրենց ծիսական պատշաճին, հասարակ պահոց եւ ապաշխարութեան օրեր են: Վերջապէս, եթէ ենթադրեալ մէկ կամ երկշաբաթեայ Բարեկենդանի շրջանն աւարտւում է կիրակի օրը, հարց է մնում, թէ ինչո՞ւ խորանի վարագոյրը պէտք է փակուեր նախորդ շաբաթ՝ Կոստանդնուպօլսի Ժողովի 150 Հայրերի յիշատակութեան օրը, ինչը դեռևս ամբողջութեամբ կհամապատասխաներ այդ ենթադրեալ տօնական շրջանին:

⁹ Սա նոյնպէս Տօնացոյցի վկայութեան օրինակով հասկանալի է, քանի որ Բուն Բարեկենդանի սկիզբը շունի որեւէ յաջորդական կարգադրութիւն: Այդուհանդերձ, յաջորդ կիրակին արդեն կոչւում է «Բ. Կիրակի Քառասնորդաց պահոց». Օրացոյց Սուրբ Էջմիածին 2025, էջ 53. այսուհետեւ՝ Օրացոյց: Այսպիսով, Մեծ Պահքի իւրաքանչիւր օրը համարակալուած է այնպէս, որ Ղազարոսի յարութեան յիշատակի շաբաթի նախորդ ուրբաթ օրը համարւում է Մեծ Պահքի քառասուններորդ եւ վերջին օրեր:

¹⁰ Օրացոյց, 51:

¹¹ «Զայնքաղ շարական» (Երուսաղէմ. Տպարան Առաքելական Աթոռոյ, 1914), էջ 103, (այսուհետեւ՝ Շարական): Շարականների կանոնը վերնագրուած է «Երկրորդ Կիրակէի Աղուհացից». հմմտ. նոյն տեղում, էջ 84:

օրուայ՝ Կոստանդնուպոլսի տիեզերաժողովի յիշատակութեան, ո՛չ իսկ Բուն Բարեկենդանի աստուածաշնչեան ընթերցուածքները, շարականները կամ օրուան պատշաճող այլ ծիսական բնագրերը որեւէ ակնարկ չեն պարունակում Ադամի ու Եւայի՝ դրախտից արտաքսման մասին՝ թէեւ այն Տօնացոյցով սահմանուած բնաբանն է, որ համատարած հանդիպում է հայ աստուածաբանութեան, շարականագրութեան եւ մեկնողական գրականութեան մէջ:

«Մովսէսի Օրհնութեան»-ը (Ելք ԺԵ.) զուգորդուող Օրհնութիւն շարականը, որ ըստ Տօնացոյցի պիտի հնչի շաբաթ երեկոյեան վարագոյրի փակուելու ընթացին, որեւէ աղերս չունի ո՛չ Ադամի ու Եւայի աքսորի, ո՛չ իսկ խարանի փակ վարագոյրի հետ¹²: Ընդհակառակը, շարականն իրենից ներկայացնում է նրանց՝ դրախտային երջանիկ նախամեղսական կեանքի գովերգում, որտեղ հայկական աւանդոյթին ոչ այնքան բնորոշ կերպով չի շեշտուում նրանց մեղքը¹³:

Ձորօրինակ՝ դիտարկենք շարականի առաջին տները¹⁴:

Բանն որ ընդ Հօր յէութեան եւ համագոյ սուրբ Հոգւոյն. զպատկերն իւրական խառնեալ ընդ հողանիւթ բնութեանս. զոր զարդարեալ փառօք եդ ի դրախտին փափկութեան:

Յորում ցնծայր զուարճացեալ անտխրական խնդութեամբ. քանզի զԱստուած տեսանէր միշտ խոնարհեալ ի դրախտին. յորմէ զլուսոյն ճառագայթ տպաւորէր ի յինքեան:

Վասն որոյ աղաչեա՛ մայր Աստուծոյ Մարիամ. զմիածին քո զՈրդին. զի շնորհեսցէ ըստ աւագակին ժառանգել վերստին մեզ զդրախտին վայելչութիւն:

Այսօր յօրինակ նախաստեղծին Ադամայ. որ ի դրախտին փափկութեան ուրախանայր ընդ հրեշտակս. ցնծասցուք եւ մեք ի յօրհնութիւնս հոգեւորս:

Այսօր ի խորհուրդ աստուածաստեղծ նախահօրն, որ ի պտղոյն Ադինայ ճաշակելով զուարճանայր. ճաշակեսցուք եւ մեք զպատուիրանս աստուծոյ:

¹² Ռընոն ուսումնասիրում է Բուն Բարեկենդանի ծիսական օրուայ պատշաճը՝ ՌԷՆՈՒ, «Un programme de conversion», էջ 283–292. Հմմտ. նաեւ ԳՈՂԱՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ-ԹՈՄԱՍԻ՝ «Les lectures eucharistiques des dimanches du grande carême d'après le rite arménien», մեջ՝ *A. M. TRIACCA, A. PISTOIA*, խմբ., *La liturgie: interprète de l'écriture I: Les lectures bibliques pour les dimanches et fêtes, Conférences Saint-Serge, XLVIIIe Semaine d'Études Liturgiques, Փարիզ, 25–28 յունիսի 2001 (Հոռոմ, Edizioni Liturgiche, 2002)*, էջ 173–182:

¹³ Փրկութեան գաղափարի առանցքը Հայ միջնադարեան ծիսական մեկնութիւններում, Ադամի ու Եւայի պատմութիւնն է, որի քննութիւնը տես *M. D. FINDIKYAN*, «Christology in Early Armenian Liturgical Commentaries», *The Place of Christ in Liturgical Prayer: Trinity, Christology and Liturgical Theology*, խմբ. ԲՐԱՅԱՆ Դ. ՍՓԻՆՔՍ (Collegeville, MN. Liturgical Press, 2008), էջ 200–203:

¹⁴ Շարական, 84:

...

Բանը, որ էութեամբ Հօր հետ է եւ համագոյ է Սուրբ Հոգուն. իրենական պատկերը խառնեց այս հողանիւթ բնութեան հետ, որ փառքով զարդարելով, դրեց դրախտի բերկրանքի մէջ:

Որի մէջ զուարեանալով ցնծում էր անտխրական խնդրութեամբ, քանի որ Աստուած միշտ խոնարհուած էր տեսնում դրախտի մէջ, որից էլ նրա վրայ տպաւորում էր լոյսի նառագայթը:

Որի համար աղաչի՛ր, Աստծո՛ւ Մայր Մարիամ, քո Միածին Որդուն, որպէսզի շնորհ տայ մեզ, ինչպէս աւագակին, կրկին ժառանգել դրախտի վայելչութիւնը:

Այսօր՝ նախաստեղծ Ադամի օրինակով, որը հրեշտակների հետ ուրախանում էր դրախտի բերկրութեան մէջ, ուրախանանք նաեւ մենք՝ հոգեւոր օրհնութիւններով:

Այսօր՝ աստուածաստեղծ նախահօր խորհրդով, որը պտղից նաշակելով ուրախանում էր, նաշակենք եւ մենք պատուիրաններն Աստծու:

Կանոնի մնացեալ շարականները եւս որեւէ կերպ չեն անդրադառնում նախաստեղծ զոյգի Դրախտից արտաքսուելուն: Այդ պարագային ինչո՞ւ սքօղեալ վարագոյրի պէս կարկառուն ծէսը որեւէ նշում չունի օրուայ ծիսական ցուցումներում եւ անգամ այն շարականում, որ հնչում է փակուելու ընթացքին: Տօնացոյցի՝ հակիրճ՝ եռատող նշումն այս ծէսի եւ դրա խորհրդաբանական նշանակութեան միակ վկայութիւնն է: Հայկական ծիսակարգի արարողութիւնները կանոնակարգող ծիսական բնագրերը, յատկապէս օրուայ սաղմոսները, երգերն ու շարականները, սովորաբար տալիս են ընթացիկ ծէսերի աստուածաբանական մեկնաբանութիւնը : Այդ կայուն օրինաչափութիւնն առաւել ցայտուն է դարձնում վարագոյրի ծիսական փակման եւ ուղեկցող շարականի միջեւ առկայ անհամապատասխանութիւնը:

Սա ամենեւին չի նշանակում, թէ Ադամի՝ Դրախտից արտաքսման պատումը բացակայում է Մեծ Պահքի հայոց աստուածաբանական ընկալումներում: Ընդհակառակը: Պարզապէս այդ նիւթը կապում է ոչ թէ Բուն Բարեկենդանի, այլ յաջորդող կիրակիի հետ՝ «Բ. օր Մեծի պահոց», որը յայտնի է որպէս Արտաքսման կիրակի¹⁵: Հենց այդ օրուայ ծիսական

¹⁵ Օրացոյց, էջ 42: Մաղաքիա Օրմանեանը գրում է. «Բ. Կիրակին գործածական եղած անուն մը չունի, սակայն տեղ-տեղ կը գտնենք Արտաքսման անունով կոչուած, որ եւ կը հաստատուի Շնորհալույն գրած շարականին իմաստէն: Արդէն գիտենք թէ Բուն Բարեկենդանին, այսինքն Մեծ Պահոց Ա. Կիրակին, կը յիշատակուի նախամարդոց Դրախտի կեանքը, ըստ այսմ Բ. Կիրակին ալ Դրախտէ արտաքսուիլը կը յիշատակուի»: Օրմանեանը, ըստ երեւոյթին,

բնագրերում է, որ հանդիպում ենք Ադամի ու Եւայի անկման եւ մարդկութեան համար դրա աղետալի հետեւանքների վերաբերեալ բազմաթիւ անմիջական անդրադարձներ: «Օրհնութիւն» շարականի առաջին տեսերը ներկայացնում են ամբողջ կանոնի ընդհանուր ոգին¹⁶.

Որ զօրէնս սրբութեան պահոց նախ ի դրախտին աւանդեցեր. զոր ոչ պահելով նախաստեղծիցն ճաշակմամբ պտղոյն ճաշակեցին զդառնութիւն մեղաց եւ մահու. վասն որոյ շնորհեա՛ մեզ Տէր ճաշակել քաղցրութիւն Քոց պատուիրանաց: Որ զանագան վիրօք մեղաց հարաք յոգիս ի թշնամւոյն. եւ ի բազմապատիկ հիւանդութիւնս կարօտացաք մարդասիրիդ բառնալոյ զցաւս մեր. վասն որոյ բժշկեա՛ զմեզ Քրիստոս որպէս մարդասէր:

Որ եկիր ի փրկութիւն մարդկան ծննդեամբ կուսին Մարիամու. եւ կենդանարար Քո յարութեամբդ հրաւիրեցեր զմահացեալքս ի յարութիւն անմահութեան. վասն որոյ աղաչանօք մօր քո կեցո՛ զմեզ Փրկիչ:

...

Որ պահի սրբութեան օրէնքն՝ նախ դրախտում աւանդեցիր, որը որ նախաստեղծները չպահելով, պտղի ճաշակմամբ ճաշակեցին մեղքի ու մահուան դառնութիւնը, որի պատճառով էլ շնորհի՛ր մեզ Տէր, ճաշակել Քո պատուիրանների քաղցրութիւնը: Որ զանագան մեղքերով եւ հոգեւոր թշնամութեամբ յարուցուած թշնամուց, եւ բազմաթիւ հիւանդութիւնների մէջ, Քո՝ մարդասերիդ կարիքը զգացիմք, որ մեր ցաւերը վերցնես, որի համար, որպէս մարդասէր բժշկի՛ր մեզ Քրիստոս:

Որ եկար մարդկանց փրկութեան, կոյս Մարիամից ծնուելով, եւ քո կենդանարար յարութեամբ մահացածներին հրաւիրեցիր դէպի անմահ յարութիւն, որի համար քո մօր աղաչանքներով ապրեցրու մեզ, փրկի՛չ:

Շարականի առաջին բառերում դիպուկ է Մեծ Պահքի պահեցողութեանը միտուած ակնարկը, որը հեղինակը շեշտուած կերպով հակադրում է Դրախտում մեղքի պտղով Ադամի ու Եւայի վայելած ճոխ խրախճանքին: Ինչպէս տեսանք, շնայած որոշ աղբիւրներում Բուն Բարեկենդանը յիշատակուում է որպէս Մեծ Պահքի առաջին կիրակի, այդ տօնի շարականները որեւէ գաղափարական կապ չեն դրսևորում պահեցողութեան այդ մեծ շրջանի հետ: Հետեւաբար մեր առաջ կայ մէկ հակասութիւն, որ է փակ վարագոյրի եւ Բուն Բարեկենդանի իրական խորհուրդի եկեղեցական մեկնաբանութիւնը:

չի նկատում կամ չի արձանագրում վարագոյրի փակման առնչութեամբ առկայ ակնյայտ հակասութիւնը: Տես ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ծիսական բառարան, էջ 16:

¹⁶ Շարական, 103:

Նոյնիսկ հայ անուանի եկեղեցական գործիչ եւ մտաւորական Մաղաքիա Օրմանեանն է Բուն Բարեկենդանի կապակցութեամբ տալիս Հայ եկեղեցու ընկալման մի շփոթեցնող եւ հակասական մեկնաբանութիւն¹⁷:

Մեծ Պահֆի ապաշխարութեան եկեղեցական երգերը եւ վարագոյրին փակումը շաբաթ իրիկուն կատարուելէն ետքը, Կիրակի օրը եկեղեցական տխրութեան հետ կերակուներու ուրախութեան նուիրովիլը, ըստ մեր վարդապետաց «Զփափկութիւն դրախտին եւ զբարեկենդանութիւն օրինակէ». Բուն Բարեկենդանի Կիրակիին խորհուրդը նախահայրերուն դրախտային երջանիկ կենաց յիշատակութիւնը կը պարունակէ:

Պարզ չէ, թէ Մեծ Պահֆի յատկապէս ո՞ր «եկեղեցական ապաշխարութեան երգերը» նկատի ունի Օրմանեանը, քանի որ Բուն Բարեկենդանին նախորդող շաբաթ օրուայ համար որեւէ ապաշխարութեան շարական սահմանուած չէ: Նոյնկերպ տարակուսելի է, որ նա զուգադրում է «կերակուրներու ուրախութիւնը» եւ «եկեղեցական տխրութիւն» հասկացութիւնները: Ինչպէս են դրանք խորհրդանշում «զփափկութիւն դրախտին եւ զբարեկենդանութիւն» (դրախտի փափկութիւնն ու բարեկենդանութիւնը): Բացի այդ, ովքեր են այն «վարդապետները», որոնց Օրմանեանը վերագրում է այս ձեւակերպումը: Սրբազանը չի տալիս նրանց անունները: Ընդհանուր առմամբ, այս հատուածը բացայայտում է առաւել խորքային մի անհամապատասխանութիւն. Բուն Բարեկենդանի ոգին սահմանող ցնծալի շարականագրութիւնը պարզապէս հակասում է վարագոյրի փակման ապաշխարական ծէսին: Այս անհամապատասխանութիւնը լուրջ հարցեր է յարուցում տուեալ սովորոյթի հիմնաւոր լինելու վերաբերեալ՝ ստիպելով ենթադրել, թէ այն շաբաթ երեկոյի ժամերգութեան կարգն է թափանցել վայրապար կամ իբրեւ առանց որեւէ պատշաճաւոր քննութեան ներմուծուած անագան յաւելում:

Գ. ՎԱՐԱԳՈՅՐԻ ԲԱՅՈՒՄԸ

Եթէ Հայոց ծիսական մատեանները Մեծ պահֆին նախորդող օրերին փակուող վարագոյրի վերաբերեալ տալիս են իրարամերժ պարզաբանումներ, ապա աւելի շատ հարցեր են ծագում Պահֆի աւարտին դրա վերաբացմանն առնչուող հանգամանքների շուրջ: Նախեւառաջ, Տօնա-

¹⁷ ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ծիսական բառարան, 20–21:

ցոյցում դրոշմուած՝ «մինչ Մաղկազարդն» արտայայտութիւնը պէտք է ընկալել բացառող իմաստով, քանի որ Տօնացոյցում որեւէ հրահանգ չկայ Մաղկազարդի օրը վարագոյրը բացելու վերաբերեալ: Այդ գրութիւնը Մաղկազարդին նախորդող Ղազարու յարութեան տօնի վերաբերեալ ծաւալուն յօդուածի վերջում է՝ «Համբարձի» շարականի նշումից անմիջապէս յետոյ:

«Ի սկսանիլն բացցեն զխորանն»:

Ակտուելուն պէս թող բացեն խորանը¹⁸:

Գրաբարեան այդ շորս բառերը չեն համապատասխանում Պահճի սկզբում վարագոյրը փակելու հրահանգին, որն ուղեկցւում էր իր կարճառօտ, բայց աստուածաբանական խօսուն հիմնաւորմամբ:

Վարագոյրի վերաբացման արարողութիւնն ըստ ամենայնի տեղաւորւում է տօնին նախորդող եւ «Նախատօնակ» կոչուող ծէսի յատկանշական կառուցուածքում, թէեւ Տօնացոյցը, իրեն ոչ բնորոշ կերպով, այն այդպէս չի անուանում:

«Եւ զգեցցին միաբան քահանայքն եւ ելցեն յատեանն խաչիւ եւ աւետարանաւ, խնկօք եւ մոմեղինօք»

«Եւ միաբան քահանաներ կզգեստաւորուն եւ դուրս գան ատեան՝ խաչով եւ Աւետարանով, խնկով եւ մոմերով»¹⁹:

«Նախատօնակ» արարողութիւնը կատարւում է Տէրունի տօների եւ նշանաւոր սուրբերի յիշատակութեան նախօրէին՝ յաւարտ Երեկոյեան ժամերգութեան: Արարողութիւնը սովորաբար սկսւում է «Հայր գթած...»-ից յետոյ, որը Երեկոյեան ժամերգութեան անփոփոխ աղօթքներից է²⁰: Քահանայից դասը, շուրջառներն զգեցուցանելով, խմբւում է

¹⁸ Տօնացոյց, 467. Նկատում ենք, որ այս կարգադրութիւնն ուղղուած է միայն մի խորանին: Իսկ Բուն Բարեկենդանի նախորդ երեկոյի կարգադրութիւնն ուղղորդում է ծածկել «խորանները»: Տէս 3-րդ ծանօթագրութիւնը: Այս տարածայնութիւնը վկայում է, որ Մեծ Պահճի սկզբին եւ աւարտին՝ Բուն բարեկենդանի եւ Մաղկազարդի նախորդ շաբաթ օրերին, խորանի վարագոյրը փակել, յետոյ բացելու ծիսակարգը հարազատ չէ երկու տօների (Բուն Բարեկենդան, Մաղկազարդ) նախորդ շաբաթուայ արարողութիւններին: Հետեւաբար, կարգադրութիւնն, ըստ ամենայնի, տարբերային կամ առանց լուրջ ուղղորդութեան է յաւելուել:

¹⁹ Նոյն տեղում:

²⁰ Ժամակարգութիւն Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյ յորում պարունակին Սաղմոս Դաւթի, Ժամագիրք Ատենի եւ Տօնացոյց, 2. տպագրութիւն (նմանատպութիւն 1915 թ.

Ատեանում, երգչախումբը որպէս կանոն կատարում է գալիք օրուայ տօնին ընծայուած շարականների կանոնը, մինչդեռ հանդիսագիր հոգեւորականը շրջում է եկեղեցում եւ խնկարկում:

Եթէ յաջորդ օրուայ տօնը սուրբի յիշատակութեան օր է, երգում է նրան ձօնուած մաղթանքը, եւ արարողութիւնն աւարտուում է սարկաւազի քարոզով ու արձակման աղօթքով²¹:

«Նախատօնակի» կոչուած է ազդարարելու գալիք օրուայ տօնախմբութեան սկիզբը՝ ներկայացնելով դրա հիմնական դրոյթները, որոնք առաւել յստակօրէն արտայայտուած են տուեալ տօնի շարականներում: Ըստ այսմ վարագոյրի բացման ծէսը Ծաղկազարդի շաբաթ երեկոյեան «Նախատօնակի» մէջ ներառելը փաստացի սահմանում է այդ արարողութեան իմաստը հէնց Ծաղկազարդի խորհրդի ենթատեքստում: Այլ կերպ ասած՝ վարագոյրի բացման նպատակային նշանակութիւնը պէտք է որ սկզբունքօրէն, հնարաւոր լինի պարզել զուտ այն ուղեկցող Ծաղկազարդի շարականն ընթերցելով: Բայց, ցաւօք, փաստերը հեռու են միանշանակ լինելուց կամ՝ այնքան պարզ չեն, որքան թւում է:

Ի սկզբանէ նկատենք, որ մշտապէս «Նախատօնակի» ընթացքին երգուող շարականները յաջորդ օրուայ համար սահմանուած կանոնից են, ինչպէս եւ տուեալ դէպքում է: Սակայն Նախատօնակի շարականները գրեթէ միշտ երգուում են Երեկոյեան ժամերգութեան սովորական՝ տուեալ օրուայ «Համբարձի» շարականից յետոյ եւ ի յաւելումն դրա²²: Ղազարու յարութեան Երեկոյեան ժամերգութեան պարագայում «Համբարձի» շարականը միահիւսուել է Ծաղկազարդի Նախատօնակի կանոնին: Պար-

Դ. տպագրութիւնից) (Վաղարշապատ, Տպարան Սրբոյ Կաթողիկէ էջմիածնի, 1999) 403–404, այսուհետեւ՝ ժամագիրք: Անգլերէն թարգմանութիւնը Հայ Առաքելական Ուղղափառ Եկեղեցու, ժամագիրք կամ Ընդհանուր աղօթքների կարգը. Առաւօտեան ժամ, Առաջին ժամ, Երեկոյեան ժամ եւ առիթական կարգեր (Է.Վ.Ն.ՍԹՈՆ, Ի.Լ.ՆՈՅՍ. Ouzonian House, 1964), էջ 93, այսուհետ՝ Book of Hours:

²¹ Տես, օրինակ, Աստուածայայտնութեան ութօրեակի՝ ամեն երեկոյ կատարուող Նախատօնակի կարգը. «Եւ զկնի Հայր գթածին՝ միաբան յատեանն ելցեն խաչի եւ Աւետարանաւ, խնկօք եւ մոմեղինօք եւ զառաջիկայ աւուր Հարցն իւր սարօքն ասելով նախատօնակ արասցեն յայս ութն օրս: Քարոզ. Սուրբ զԱստուածածինն: Աղօթք. Ընկալ, Տէր, զաղաչանս: (Եւ Հայր գթածից յետոյ, միասին ատեան են ելնում խաչով եւ ավետարանով, խնկերով եւ մոմերով եւ յաջորդ օրուայ Հարցն իւր շարքով ասելով, նախատօնակ թող անեն այս ութ օրերին: Քարոզ-Սուրբ զԱստուածածինն: Աղօթք-Ընկալ, Տէր, զաղաչանս:) Տօնացոյց, 454:

²² «Համբարձին» Երեկոյեան ժամերգութեանը ձԻ. Սաղմոսի կապուած շարականն է: ժամագիրք, էջ 401–403: See FINDIKYAN, The Commentary on the Armenian Daily Office, 473, 490–491:

զապէս երկու շարականի փոխարէն երգուում է մէկը: Սա կարող է նշան լինել այն բանի, որ ժամերգութեան կարգն այս կէտում ենթարկուել է փոփոխութեան՝ վարագոյրի բացման համար ծիսական առաւել հանդիսաւոր մթնոլորտ ապահովելու նպատակով²³: Սա, իր հերթին, ցոյց կտար, որ վարագոյրի բացման ծիսակարգը Ղազարու յարութեան Երեկոյեան ժամերգութեան զարգացման ընթացքում առաջացած երկրորդական յաւելում է, եւ հետեւաբար՝ Ծաղկազարդի շարականը կարող է ծիսակարգի հետ ծագումնաբանական կապ չունենալ: Իրականում, Ծաղկազարդի «Որ վերօրհնիս» շարականը որեւէ կերպ չի ակնարկում վարագոյրի բացման մասին եւ չի պարունակում դրա հետ որեւէ ակնյայտ գաղափարական առնչութիւն: Դիտարկենք առաջին մի քանի տները²⁴.

Որ վերօրհնիս յաթոռս քրովբէից, ի վերայ նստիլ յաւանակի հաճեցար. բարեբանեալ որ եկիրդ ի կեցուցանել:

Ուստի եւ մեք զյաղթական օրհնութեանցն զձայն մատուցանեմք Քեզ, Թագաւոր փառաց, ընդ տղայսն օրհնաբանելով. բարեբանեալ որ եկիրդ ի կեցուցանել:

Ովսաննայ ի բարձունս ալէլուիա. բարեբանեալ եկեալ անուամբ Տեառն ալէլուիա՛. եւ օրհնութիւն որ գալոցդ ես անուամբ Տեառն ալէլուիա՛:

Այսօր զանսկիզբն Բանն որ յաթոռ փառաց ընդ Հօր յերկրի երեւեալ տեսաք. քրովբէական ձայնիւն օրհնեսցուք. օրհնեալ եկեալ անուամբ Տեառն:

Այսօր գոլով ի Բեթանիա Քո ամենազօր հրամանաւ ձայնեցեր Ղազարու, եւ դողացաւ մահ՛. դժոխք պարտեցաւ, ապականութիւն լուծաւ, կենդանարար Քրիստոս, կեցո՛ զմեզ:

Այսօր գոլով ի Բեթանիա զՔո զաշխարհակեցոյց սուրբ զյարութիւնդ յառաջագոյն ծանուցեր անապականաբար կոչմամբ զչորեքօրեայն ի թաղմանէ. կենդանարար Քրիստոս կեցո՛ զմեզ:

Այսօր գոլով ի Բեթանիա եբրայեցւոց մանկունքն սքանչացեալ ասէին. զՄարիամու զեղբայրն ի թաղմանէ յարուցեալ որդւոյն Մարիամու. կենդանարար Քրիստոս, կեցո՛ զմեզ:

²³ Ես հանդիպել եմ միայն մի դէպքի, երբ տուեալ օրուայ նախատօնակ շարականը միաձուլուած է եղել Համբարձի շարականի հետ: Դա Տիրոջ Պայծառակերպութեան տօնի նախօրէին էր: Տօնացոյց, էջ 180: Էջմիածնի Օրացոյցն ընդհանուր առմամբ աւելի շատ նախատօնակներ է յիշատակում քան Տօնացոյցը:

²⁴ Շարական, էջ 263: Ռընուն, հիմնուելով Ծաղկազարդի վրացերէն երգերի հետ ունեցած բովանդակային եւ բառացի նմանութիւնների վրայ, պնդում է, որ այս շարականի ակունքները կարող են լինել չորրորդ դարի վերջի կամ հինգերորդ դարասկզբի Երուսաղէմից: Նոյն հեղինակը «Le Iadgari géorgien et le Saraknoc' arménien», Revue des Études Arméniennes 24 (1993), էջ 89–112:

...

Որ փառաւորում ես Քերովբէների աթոռի վրայ, հանեցիր նստել աւանակի վրայ, բարեբանուածդ, որ եկար ապրեցնելու:

Ուստի մենք եւս յաղթական օրհնութիւնների ձայնն ենք Քեզ մատուցում, փառքի՛ թագաւոր, Քեզ փառաբանող երեխաների հետ միասին, բարեբանուածդ, որ եկար ապրեցնելու:

Օրհնութիւն (Ովսաննա) բարձունքներում, ալելուիա՛: Բարեբանեալ լինի Տիրոջ անունով եկածը, ալելուիա՛: Եւ օրհնութիւն Քեզ, որ կգաս Տիրոջ անունով, ալելուիա՛:

Այսօր անսկիզբ Բանը, որ Հօր հետ փառքի աթոռին յայտնուած տեսանք, ֆերովբէական ձայնով օրհնենք. օրհնեալ է Տիրոջ անունով եկածը:

Այսօր Բերթանիայում Քո ամենագօր հրամանով ձայն տուեցիր Ղազարոսին, եւ մահը դողաց, դժոխքը պարտուեց, ապականութիւնը լուծարուեց. կենդանաւոր Քրիստոս, ապրեցրո՛ւ մեզ:

Այսօր Բերթանիայում, քառօրեայ թաղուածին անապականօրէն կանչելով, նախագուշակեցիր աշխարհին ապրեցնող Քո սուրբ Յարութիւնը. կենդանաւոր Քրիստոս, ապրեցրո՛ւ մեզ:

Այսօր Բերթանիայում հրէաների մանուկներն սփանչացած ասում էին. «Մարիամի եղբայրը թաղումից յարութիւն է առել Մարիամի Որդու միջոցով». կենդանաւոր Քրիստոս, ապրեցրո՛ւ մեզ:

Ինչպէս ցոյց են տալիս վերոբերեալ տները, Հայոց Ծաղկազարդի կանոնը միահիւսուած է Ղազարոսի յարութեան պատմութեան տեսարանները Ծաղկազարդի աւանդական պատումի հետ՝ զուգադրելով Բեթանիան եւ Երուսաղէմը: Թէեւ հնարաւոր է հնարամտօրէն զանազան մեկնաբանական կապեր գտնել Ծաղկազարդի շարականի եւ վարագոյրի բացման ծիսակարգի միջեւ, սակայն առաւել պարզ բացատրութիւնը վստահաբար մնում է նոյնը. շարականը եւ ծիսակարգն իրականում որեւէ ներքին առնչութիւն չունեն: Վարագոյրի բացման արարողութիւնն առանց խիստ խտրութեան պարզապէս աւելացուել է Ղազարոս յարութեան երեկոյեան ժամերգութեան եւ դրա շարականների՝ արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող կառուցին: Տօնացոյցի՝ վարագոյրը բացելու վերաբերեալ հակիրճ՝ չորսբառանի հրահանգն անկասկած ուշ շրջանի յաւելման տեսք ունի:

Այդ հրահանգն աւելի շատ հարցերի տեղիք է տալիս: Մենք ենթադրել ենք, թէ վարագոյրը պէտք է փակ մնայ Մեծ Պահքի ողջ ընթացքին, անգամ եթէ որոշակի անորոշութիւն կայ այդ շրջանի սկզբնաւորութեան ճշգրիտ պահի վերաբերեալ: Սակայն Տօնացոյցի կանոնների ուշադիր

ընթերցումը ցոյց է տալիս, որ այս տեսակէտը հազիւ թէ անվիճելի համարուի: Իրականում, Մեծ Պահջի վեցերորդ կիրակիին նախորդող շաբաթ օրուայ հետ համընկնող՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի «Մուտն ի վիրապ» յիշատակութեան օրուայ կապակցութեամբ Տօնացոյցում առկայ է հետեւեալ նշումը.²⁵

Եւ յորում խորանի մատուցանելոց ես զպատարագն, զայն խորանն միայն բացցես. Իսկ զկնի պատարագին դարձեալ փակեա՛:

Եւ այն խորանը, որի վրայ Պատարագ եւ մատուցելու, այդ խորանը միայն կբացես, իսկ Պատարագից յետոյ, նորից փակի՛ր:

Հետեւաբար, յիշատակի այդ տօնախմբումը պիտի կատարուի վարագոյրը բաց:

Իսկ ի՞նչ կարող ենք ասել Մեծ Պահջի այն օրերի մասին, երբ Տօնացոյցը հրահանգում է Սուրբ Պատարագ մատուցել: Սա վերաբերում է Պահջի բոլոր կիրակիներին, ինչպէս նաեւ բոլոր այն շաբաթ օրերին, երբ յիշատակում են Հայոց եկեղեցական օրացոյցի ամենայարգի սրբերից մի քանիսը²⁶՝ Սուրբ Թէոդորոս Զօրավարը²⁷, Սուրբ Կիրեղ Երուսաղէմացին²⁸, Սուրբ Յովհաննէս Երուսաղէմացին եւ հայ երկու սուրբ Յովհաննէսները՝ Յովհաննէս Օձնեցին ու Յովհաննէս Որոտնեցին՝ վերջինիս աշակերտ Գրիգոր Տաթեւացու հետ միասին²⁹, ինչպէս նաեւ Սեբաստիոյ Քառասուն Մանկունքը³⁰:

²⁵ Տօնացոյց, 466. Այստեղ խօսուում է մի քանի «խորանների» մասին: Տէս ծանօթ. 4:

²⁶ Արեւելեան կանոնական իրաւունքում առկայ է մի ամբողջական աւանդութիւն, որն առաւել յստակ եւ հաւանաբար առաջին անգամ ձեւակերպուել է Լաւորիկէի ժողովի (Ռ. դարի վերջ – Ե. դարից առաջ) 46, 47 եւ 48 կանոններում: Այս աւանդութիւնը հրահանգում է, որ Մեծ Պահջի ընթացքում Պատարագ մատուցուի միայն շաբաթ եւ կիրակի օրերին, ընդ որում՝ շաբաթ օրերը յատկապէս նախատեսուած են մարտիրոսների յիշատակութեան համար: Վերոյիշեալ կանոնները համապատասխանում են յունարէն տարբերակի 49, 50 եւ 51 կանոններին: ARAM MARDIROSSIAN, Le livre des canons arméniens (Կանոնագիրք Հայոց) de Yovhannēs Awjneç'i: Église, droit et société en Arménie du IVe – au VIIIe siècle, CSCO 606 Subsidia T.116 (Louvain: Peeters, 2004) 556. Կանոնագիրք Հայոց, 2 vols., ՎԱՋԳԵՆ ՅԱԿՈԲԵԱՆ, (Երեւան, 1964, 1971) I: 591–593. Dictionnaire de droit canonique, 7 vols., R. Naz, ed. (Paris, 1957) VI: 338–343.

²⁷ Պահոց առաջին շաբաթուայ շաբաթ օրը: Տօնացոյց, 463:

²⁸ Պահոց երկրորդ շաբաթուայ շաբաթ օրը: Նոյն տեղում, 464:

²⁹ Բոլորը՝ Պահջի երրորդ շաբաթուայ շաբաթ օրը: Նոյն տեղում, 464–465:

³⁰ Պահջի չորրորդ շաբաթուայ շաբաթ օրը: Նոյն տեղում, 465:

Աւելին, փետրուարի 14-ի Տեառնընդառաջի անշարժ տէրունի տօնը երբեմն ընկնում է Մեծ Պահքի քառասնօրեայ շրջանին: Տօնացոյցի՝ այս տօնին նուիրուած երկու ծաւալուն էջերի կանոններում վարագոյրի մասին որեւէ յիշատակում չկայ, թէեւ շարագրանքը մանրակրկիտ սահմանում է ծիսական դրոյթներն այն դէպքերի համար, երբ տօնախմբումը համընկնում է Մեծ Պահոց շրջանի հետ³¹: Նոյնը կարելի է ասել նաեւ ապրիլի 7-ին նշուող Աստուածածնի Աւետման տօնի վերաբերեալ³²: Թէեւ կանոններ են սահմանուած այն տարիների համար, երբ տօնը համընկնում է Աւագ շաբաթուան, Սուրբ Զատիկի կամ Զատիկին յաջորդող կիրակիին, որեւէ յատուկ կարգադրութիւն չկայ այն դէպքի համար, երբ տօնը համընկնում է Մեծ Պահքի քառասնօրեայ շրջանին: Յամենայնդէպս, Տօնացոյցն այս օրերին վերաբերող յօդուածներից եւ ոչ մէկում որեւէ անդրադարձ չի կատարում խորանի վարագոյրին:

Հայոց ծիսակարգի ամենաակնառու արարողութիւններից մէկի՝ Վարագոյրի բացման եւ փակման վերաբերեալ կարեւոր հրահանգների բացակայութիւնը էապէս հակասում է Սիմէոն Երեւանցի կաթողիկոսի «Տօնացոյցի» կանոնական մանրակրկիտ տեղեկատուութիւն տրամադրելու սկզբունքին, որին կատարելապէս ապաւինել է հայ հոգեւոր դասն աւելի քան երկու հարիւր տարի:

Օրմանեանը գրում է. «Աւետման տօնը ըստ մեզ այժմ հաստատուն կերպով կը կատարուի Ապրիլ 7-ին, ինչ օր որ հանդիպի, նոյն իսկ եթէ Մեծ Պահքի մէջ հանդիպի՝ եկեղեցւոյ սուգի ու ապաշխարութեան ձեւերն իսկ կընդհատուին»³³: Սրանից կարելի է եզրակացնել, որ այդ օրը մատուցուող Պատարագի ժամանակ վարագոյրը պէտք է բացուի, թէեւ Օրմանեանը ոչ մի տեղ չի յստակեցնում, թէ ինչ նկատի ունի իր յիշատակած «ապաշխարութեան ձեւեր (ն)» ասելով: Բացթողումը մանր սայթաքում կամ վրիպում չէ, որ կարող է հետաքրքրել լոկ ծիսագէտներին: Այն իրական երկընտրանքի առջեւ է կանգնեցնում հայ հոգեւորականութեանը, որը ձգտում է հաւատարիմ մնալ իր սուրբ աւանդութեան թէ՛ տառին, թէ՛ ոգուն: Խնդրի լուծման համար ըստ էութեան գոյութիւն ունի երկու տարբերակ՝ կախուած նրանից, թէ ինչպէս է մեկնաբանուում Տօնացոյցի

³¹ Նոյն տեղում, 458–459.

³² Նոյն տեղում, 482–483.

³³ ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ծիսական բառարան, էջ 18:

լռուծիւնը: Ծայրայեղ տառակերութեան սիրահարները ենթադրում են, թէ վարագոյրի վերաբերեալ որեւէ հրահանգի բացակայութիւնը կանխամտածուած է, հետեւաբար երեւոյթն ունի պարտադիր կանոնի ուժ: Ըստ այսմ նրանք պահքի այս տօնական Պատարագները մատուցում են փակ վարագոյրով՝ լիակատար կարեւորութիւն տալով դրա մեկուսացնող գործառոյթին եւ դրանով իսկ ընդգծելով Մեծ Պահքի արմատական ապաշխարողական ընկալումը:

Միւսներն իրաւացիօրէն ջանում են հասկանալ, թէ յատկապէս ի՞նչն է Սուրբ Գրիգորի «Մուտն ի վիրապ» տօնի մէջ այնքան բացառիկ, որն արդարացնում է խորանի վարագոյրի բացման արտառոց հանգամանքը³⁴: Ամենայն յարգանք տածելով Հայաստանի հովանաւոր սրբի հանդէպ՝ հարց է առաջանում, թէ այդ ի՞նչն է Սուրբ Գրիգորի յիշատակութիւնը վեր դասում միւս մեծ սուրբերի նմանատիպ ծէսերից եւ, առաւել եւս, Տէրունի երկու տօների պաշտամունքից³⁵:

Զուներնալով որեւէ հաւաստի պատասխան՝ վերջիններս ենթադրում են, թէ Սուրբ Գրիգորի տօնին վարագոյրը բացելու հրահանգը չափանիշ պիտի հանդիսանայ նաեւ միւս սուրբերի յիշատակութեան օրերի համար եւ, յատկապէս , Մեծ Պահքի ընթացքում հանդիպող Տէրունի տօների համար: Ուստի նրանք բացում են վարագոյրը պահքի յիշեալ Պատարագների մատուցման ժամանակ՝ ասես լռելեայն շեշտելով Պատարագի միջոցով ընծայուող աստուածային փրկագործական շնորհի գերակայութիւնը եկեղեցական ապաշխարողական կարգապահութեան ցանկացած տարրի նկատմամբ: Այս մօտեցումը, թէեւ ըստ արժանւոյն գնահատելի է, սակայն չի հիմնաւորում Տօնացոյցի տառացի ընթերցմամբ:

³⁴ Փաստօրէն Վիրապում Գրիգորի տասներեքամեայ բանտարկումն իրապէս կարելի է արտացոլել մեղանշական մեղաւոր մարդկութեան հեռացումն Աստծուց, ինչն այնքան ազդեցիկ կերպով խորհրդանշում է փակ վարագոյրով:

³⁵ Լուսաւորչի վիրապ մուտքի յիշատակութեան օրը, վարագոյրը բացելու եւ ժողովրդի առաջ պատարագ մատուցելու հրահանգը՝ վերագրում է ԺԸ. դարի կէսերին Սիմէոն Ա. Երեւանցի կաթողիկոսի ծիսական բարեփոխումներին: Վերջինս իր եկեղեցական սուրբերի վերակազմաւորման գործում ջանում էր հայ սուրբերին աւելի մեծ նշանակութիւն տալ: Մտահոգ լինելով, որ Սուրբ Լուսաւորչի յիշատակի օրը համընկնում է եկեղեցու Մեծ Պահքին, միեւնոյն ժամանակ շկամենալով փոփոխել գործող եւ սիրուած տօնը , Սիմէոնը պատուիրեց, որ այս տօնի առթիւ վարագոյրը բացուի: Տէն Մ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, «Ազգապատում», Բ. հրատ., (Պէյրուս, 1960) III: 3067, յղում՝ ԳԻԻՏ ԱՂԱՆԵԱՆՅ, «Դիւան հայոց պատմութեան», Թիֆլիս, 1782–1802) III, 427: Օրմանեանն այս բարենորոգումը վերագրում է «յարմարութենէ գուրկ»: Փակ վարագոյրով ծէսն անցկացնելու գլխաւոր հակասութիւնը մնում է անլուծելի:

Գոյուլթիւն ունի նաեւ երրորդ՝ ենթադրեալ լուծում. Սփիւռքի ծխական եկեղեցիների ճնշող մեծամասնութիւնում այս տօնական կամ շաբաթօրեայ Պատարագները պարզապէս չեն մատուցուում: Ուստի, Մեծ Պահքի ընթացքում վարագոյրը բացելու հարց առհասարակ չի առաջանում: Յընթացս ժամանակի այս մօտեցումը քարացնում է ստեղծուած իրավիճակը (status quo), ինչն էլ իր հերթին միտում է բնագրի տառի վրայ հիմնուելու ծայրայեղ սկզբունքին:

Այսօր կարելի է հանդիպել վերոնշեալ երկու մեկնաբանութիւնների ջատագովներին հետեւաբար նաեւ պահքի տօնական օրերին Պատարագի մատուցման տարբեր սովորոյթների: Սակայն, ինչպէս պարզուում է, լուծումներից եւ ոչ մէկն անթերի չէ, ոչ իսկ լիովին բաւարար: Մնում է միայն փնտրել աւելի հիմնաւոր բացատրութիւն:

Շարունակութիւնը՝ հաջորդիւ

Թարգմ. անգլերէնից՝
ԱՐՇԱԿ ՄԱԴՈՅԱՆ

